ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 9(27) 2022

УДК 351.853

https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-9(27)-171-178

Омаров Азад Енвер-огли доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вулиця Фрометівська, 2, Київ, 03039, тел.: (067) 578-20-32, https://orcid.org/0000-0002-3959-7903

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті обґрунтовані сучасні аспекти оцінювання ефективності екологічної безпеки України. Зазначено, що екологічна безпека – це найважливіший статус безпеки життєво важливих екологічних інтересів людини, насамперед її прав на чисте, здорове, захищене, сприятливе навколишнє природне середовище для життєдіяльності, що виникає при досягненні збалансованого співіснування довкілля та господарської діяльності людини, коли рівень навантаження на довкілля не перевищує її здатності до самовідновлення. Основною метою екологічної безпеки є досягнення сталого розвитку зі створенням сприятливого та чистого довкілля, та проживання, а також комфортних умов для відтворення населення, забезпечення охорони природних ресурсів та біорізноманіття, уникнення техногенних аварій та катастроф.

У статті класифіковані види екологічної безпеки, зокрема: глобальний, регіональний, локальний. Зазначено, що показники ефективності екологічної безпеки у різних видах такої безпеки – різні.

Зазначено, що загальноприйнятої «шкали» вимірювання та оцінювання екологічної безпеки на сьогодні поки що не існує. Це є прямим наслідком недостатнього розвитку самої концепції екологічної безпеки. Ми вважаємо, що в основі концепції екологічної безпеки має лежати методологія, що включає: телеологію (тобто цілепокладання) екологічної безпеки, що забезпечує формування цілей різного рівня, їх структуризацію та взаємозв'язок (правильне визначення цілей зумовлює ефективність як політики, і стратегії); розробку стратегії реалізації екологічної безпеки; постулювання основних принципів екологічної безпеки; визначення індикаторів досягнення цілей екологічної безпеки (за якими ознаками можна будувати висновки про рух до мети); визначення міри досягнення цілей екологічної безпеки, розробка критеріїв оцінки ефективності досягнення цих цілей; розробку принципів прийняття рішень під час реалізації цілей екологічної безпеки; розробку принципів оцінки невірно прийнятого рішення при реалізації цілей екологічної безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічна ситуація, види екологічної безпеки, екологічні проблеми, екологічні небезпеки, екологічні ризики, оцінка ефективності екологічної безпеки.

Omarov Azad Enver-ogli Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska Street, 2, Kyiv, 03039, tel.: (067) 578-20-32**,** https://orcid.org/0000-0002-3959-7903

MODERN ASPECTS OF ASSESSING THE EFFICIENCY OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN UKRAINE

Abstract. The article substantiates modern aspects of evaluating the effectiveness of ecological security of Ukraine. The author states that ecological safety is the most important status of the safety of the vital ecological interests of a person, first of all, his rights to a clean, healthy, protected, favorable natural environment for life, which arises when a balanced coexistence of the environment and human economic activity is achieved, when the level of stress on the environment does not exceed its capacity for self-healing. The main goal of ecological security is to achieve sustainable development with the creation of a favorable and clean environment, and living, as well as comfortable conditions for the reproduction of the population, ensuring the protection of natural resources and biodiversity, avoiding man-made accidents and disasters.

The article classifies types of environmental security, in particular: global, regional, local. It is noted that the indicators of the effectiveness of environmental safety in different types of such safety are different.

It is noted that a generally accepted "scale" for measuring and evaluating environmental safety does not yet exist. This is a direct consequence of insufficient development of the very concept of environmental safety. We believe that the concept of environmental safety should be based on a methodology that includes: teleology (that is, goal setting) of environmental security, which ensures the formation of goals of different levels, their structuring and interconnection (the correct definition of goals determines the effectiveness of both policies and strategies); development of a strategy for the implementation of environmental safety; postulating the basic principles of environmental safety; determination of indicators for achieving environmental safety goals (on the basis of which signs one can draw conclusions about progress towards the goal); determination of the degree of achievement of environmental safety goals, development of criteria for evaluating the effectiveness of achieving these goals; development of decision-making principles during the implementation of environmental safety goals; development of the principles of assessment of an incorrectly made decision in the implementation of environmental safety goals.

Keywords: ecological safety, ecological situation, types of ecological safety, ecological problems, ecological dangers, ecological risks, evaluation of the efficiency of ecological safety.

Постановка проблеми. У сучасний період екологічні проблеми у глобальному масштабі, такі як трансформація кліматичних умов, витончення шару озону в атмосфері, проблеми пустелі, скорочення біорізноманіття тощо, мають у своїй основі економічну складову і безпосередньо пов'язані з найважливішою проблемою, яка стоїть перед будь-якою державою – із забезпеченням її безпеки.

Глобалізація, як процес, що активно протікає у всіх без винятку областях міжнародних відносин, безпосередньо впливає на формулювання глобальної безпеки у її понятті. Так, міжнародне експертне співтовариство, зокрема, пояснює зміщення базових акцентів, присутніх на концептуальному рівні проблем, пов'язаних з безпекою у глобальному форматі, зростаючим впливом на всі сфери життєдіяльності сучасного суспільства з боку таких явищ, як економічні та фінансові кризи, наркобізнес та організована, транснаціональна злочинність, перенаселеність, природні катаклізми, масова міграція населення, лімітування природних ресурсів та ін.

Водночас, екологічна безпека актуалізується у зв’язку з воєнними діями та повномасштабним вторгненням росії на територію України, адже активні бойові дії, які шкодять навколишньому середовищу, стану природних лісів, життєдіяльності дикої природи, а також пошкодження атомних АЕС можуть призвести до непоправних наслідків не тільки на території України, а й на планеті в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система екологічної безпеки, показники екологічної безпеки галузей промисловості, підприємств, сучасні аспекти вимірювання екологічної безпеки в певних населених пунктах, визначення екологічних ризиків та небезпек тощо фрагментарно аналізують науковці з різних галузей знань, у тому числі: економісти, соціологи, правознавці, фахівці з державного управління, зокрема: М. Адаменко, В.Бакай, А. Гетьман, В. Дудюк, М.Євдомаха, О. В. Жмурик, Заржицький, О. Крамная, О. Палієнко, О. Половян, Н. Реймерс, В. Селіванов, Б. Скиннер, А. Урсул, М. Хилько, А. Хуршудов, та ін. Зазначені автори аналізують поняття «екологічна безпека», «екологічні ризики», теоретико-методичні й практичні положення щодо шляхів досягнення екологічної безпеки, методи економічного регулювання екологічної безпеки. Разом з тим, відсутні системні дослідження сучасних аспектів оцінювання ефективності екологічної безпеки України.

Метою статті є здійснення системного аналізу сучасних аспектів оцінювання ефективності екологічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що експертне та наукове співтовариство на даний час активно обговорює проблематику глобальної безпеки, обумовленою екологічними обставинами, формулюючи такі поняття, як «охорона довкілля», а також «екологічна безпека» різними визначеннями. При цьому поняття «екологічна безпека» розглядається в трьох основних аспекти: по-перше, захист та охорона навколишнього середовища від наслідків життєдіяльності людини, у всіх її проявах, включаючи дії, орієнтовані на лімітування використання ресурсів природного походження та її забруднення, формування різних природоохоронних та заповідних зон та територій, збереження та реставрація біологічного розмаїття рослинного та тваринного світу; по-друге, структурна та якісна трансформація господарської діяльності суспільства з метою забезпечення його сталого розвитку, що включає, серед іншого, раціональне використання природних і техногенних ресурсів, а також створення механізмів, що забезпечують баланс між запитами суспільства та можливостями, зокрема. перспективними, біосферними; по-третє, управління ризиками екологічного характеру, обумовленими техногенними аваріями чи природними катастрофами, і навіть глобальними чи локальними міжнародними конфліктами.

На нашу думку, екологічна безпека – це найважливіший статус безпеки життєво важливих екологічних інтересів людини, насамперед її прав на чисте, здорове, захищене, сприятливе навколишнє природне середовище для життєдіяльності, що виникає при досягненні збалансованого співіснування довкілля та господарської діяльності людини, коли рівень навантаження на довкілля не перевищує її здатності до самовідновлення. У поняття екологічної безпеки включено, як система регулювання, так і система управління, яка дає нам знати точний прогноз і не допустити екологічних проблем. А у випадку виникнення надзвичайних ситуацій – ліквідувати наслідки.

Існує три види екологічної безпеки: глобальний, регіональний, локальний.

Глобальний рівень екологічної безпеки дає точний прогноз і відстежує процеси стану оболонки нашої Землі в цілому. Ефективність глобального контролю полягає в управлінні, відновленні та збереження природного механізму навколишнього середовища. Регулюванням глобальною екологічною безпекою є функцією міждержавних відносин на рівні ООН, ЮНЕСКО, ЮНЕП та подібних організацій міжнародного рівня. До нього включені різні способи управління різних заходів щодо прийняття актів (міжнародного характеру) захисту навколишнього середовища в рамках біосфери, реалізація міждержавних екологічних програм, створення міжурядових заходів щодо ліквідації екологічних надзвичайних ситуацій, які мають як антропогенний, а й природний характер [1].

На глобальному рівні було вирішено безліч важливих екологічних проблем міжнародного масштабу. Великим успіхом міжнародної спільноти стала заборона випробування ядерної зброї у всіх середовищах, за винятком підземних випробувань. Ця заборона допомогла знизити техногенне навантаження нашої планети.

Водночас, на сьогодні існує актуальна проблема – це пошкодження російськими військовими українських АЕС, які росіяни використовують з метою впливу та тероризму на сучасний цивілізаційний світ. І тому міждержавним організаціям слід виробити механізми знешкодження таких інноваційних викликів екологічній безпеці.

Регіональний рівень зачіпає великі географічні або економічні території, інколи ж навіть території кількох країн. Контроль та управління ведеться на рівні уряду держави, а також на рівні міждержавних зв'язків (приклад: ЄС, союз африканських держав).

На цьому рівні до системи управління входять:

- екологізація економіки;
- збереження темпу економічного розвитку;
- запровадження нових екологічно безпечних (чистих) технологій;

Локальний рівень охоплює міста, райони, підприємства металургії, хімічної, нафтопереробної, гірничодобувної промисловості та оборонного комплексу, а також спостереженням за контролем викидів, скидів, стоків. Управління екологічною безпекою виконується на рівні адміністрації міста, району, підприємства з залученням певних служб, відповідальних за стан навколишнього середи [2].

Вирішення певних проблем на даному рівні дає можливість досягнення мети управління екологічною безпекою регіонального та глобального рівня. За дотримання принципу передачі даних про стан навколишнього середовища від локального до регіонального та глобального рівнів, досягається мета управління.

Проаналізуємо проблеми оцінювання ефективності екологічної безпеки в Україні.

Існує багато видив екологічних ризиків, які розглядаються як ймовірність несприятливих для природних ресурсів наслідків будь-яких антропогенних змін природи. У практиці природокористування ризики, що узагальнюються поняттям «екологічні», діляться наступним чином: – ризики забруднення середовища при виробництві, зберіганні і використанні хімічних речовин, у тому числі добрив; – ризики забруднення середовища внаслідок емісії шкідливих побічних продуктів промислового виробництва; – ризики, пов’язані з урбанізацією (ризики скорочення ріллі, деструкції лісів, зникнення видів флори і фауни, шумового забруднення і т. д.); – ризики стихійних лих (повнів, землетрусів та ін.) [3].

Основні вимоги до переліку індикаторів оцінювання ефективності екологічної безпеки досить очевидні: повнота та збалансованість (адекватне відображення загального стану здоров'я населення); чутливість (статистично достовірна зміна при зміні умов); статистична залежність між індикаторами здоров'я та середовища; інтерпретованість (доступність для розуміння); доступність та надійність даних (стандартні методики оцінки та можливість зіставлення за часом та регіонами); економічність. За основу Переліку індикаторів здоров'я населення можна взяти, наприклад, відповідні рекомендації ВООЗ [4]. Однак, для використання всередині країни через дуже широке розмаїття умов проживання у різних регіонах список необхідно розширити, доповнивши показниками, що дозволяють порівнювати території та оцінювати динаміку стану здоров'я населення та довкілля.

Якщо ми визнаємо найважливішою метою екологічної безпеки – захист життя, здоров'я та умов життєдіяльності людини, то шкала виміру, на якій ми визначатимемо досягнення цих цілей, має відображати міру виміру життя людини, тісно пов'язану зі станом її здоров'я та умовами її життєдіяльності. Цілком логічним було б прагнення продовжити це життя в стані здоров'я якомога довше і по відношенню до цього стану визначати міру безпеки як кількість років життя або тривалість життя у стані гарного здоров'я. Чим довша тривалість життя у стані хорошого здоров'я як окремої людини, так і групи людей у певних умовах на певній території, тим вищий рівень екологічної безпеки у цієї людини та групи людей.

ООН вже кілька десятиліть широко використовує соціально-економічний індикатор, який повністю відображає стан екологічної безпеки з точки зору сформульованих вище позицій – цим показником є «life expectancy» – очікувана тривалість життя за певного віку, найчастіше у міжнародних організаціях ООН (наприклад, ВООЗ) використовується очікувана тривалість життя при народженні, яке відповідно до визначення Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ), «є сумарною мірою всіх смертельних випадків у населення, яка мало піддається впливу будь-якої структури вікової та статевої піраміди, структури народжуваності чи історії міграції» [5]. Вона є одним із найефективніших показників рівня життя населення з точки зору його здоров'я, що характеризує, мабуть, найважливішу мету розвитку, ту найважливішу цінність, яка визначає головний зміст розвитку суспільства [6]. Недарма ще з найдавніших часів філософи стверджували, що життя – міра всіх речей. Так, очікувана тривалість життя є інтегральним індикатором розвитку суспільства та цивілізації та має чітку залежність не тільки від доступної якості охорони здоров'я та рівня розвитку медицини, а й від стандартів життя, якості послуг, що надаються населенню, та стану природного середовища.

Водночас, потрібно визначити який рівень екологічної безпеки в цих конкретних умовах може вважатися безпечним, який рівень безпеки буде

необхідним і достатнім і чому. Тобто рівень безпеки є поняттям не абсолютним, а відносним і у його визначенні ключову роль мають відіграти критерії безпеки. У свою чергу, критерії безпеки повинні чітко визначати, наскільки ми наблизилися до декларованої нами мети екологічної безпеки. Звідси, для кожної мети безпеки має бути своя шкала виміру, свої одиниці вимірювання на цій шкалі та свої критерії того, наскільки даний рівень безпеки наближається до декларованої мети безпеки та рівня необхідної та достатньої безпеки. Такий підхід вимагатиме повного переосмислення всієї існуючої методології безпеки та переходу від якісних оцінок до кількісних.

Слід зазначити, що загальноприйнятої «шкали» вимірювання та оцінювання екологічної безпеки на сьогодні поки що не існує. Це є прямим наслідком недостатнього розвитку самої концепції екологічної безпеки. Ми вважаємо, що в основі концепції екологічної безпеки має лежати методологія, що включає:

- телеологію (тобто цілепокладання) екологічної безпеки, що забезпечує формування цілей різного рівня, їх структуризацію та взаємозв'язок (правильне визначення цілей зумовлює ефективність як політики, і стратегії);
- розробку стратегії реалізації екологічної безпеки;
- постулювання основних принципів екологічної безпеки;
- визначення індикаторів досягнення цілей екологічної безпеки (за якими ознаками можна будувати висновки про рух до мети);
- визначення міри досягнення цілей екологічної безпеки, розробка критеріїв оцінки ефективності досягнення цих цілей;
- розробку принципів прийняття рішень під час реалізації цілей екологічної безпеки;
- розробку принципів оцінки невірно прийнятого рішення при реалізації цілей екологічної безпеки.

Водночас, показники та інструменти оцінювання ефективності забезпечення екологічної безпеки будуть залежати від рівня екологічної безпеки, зокрема: глобального, регіонального, локального.

Висновки. Обґрунтовано, що екологічна безпека – це найважливіший статус безпеки життєво важливих екологічних інтересів людини, насамперед її прав на чисте, здорове, захищене, сприятливе навколишнє природне середовище для життєдіяльності, що виникає при досягненні збалансованого співіснування довкілля та господарської діяльності людини, коли рівень навантаження на довкілля не перевищує її здатності до самовідновлення. Основною метою екологічної безпеки є досягнення сталого розвитку зі створенням сприятливого та чистого довкілля, та проживання, а також комфортних умов для відтворення населення, забезпечення охорони природних ресурсів та біорізноманіття, уникнення техногенних аварій та катастроф.

Автором запропонована методологія оцінювання ефективності концепції екологічної безпеки.

Література:

1. Алешкова А.А., Махмутов А.Р. Экологическая безопасность. *Вестник науки*. 2022. №1 (46). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-bezopasnost-2.

2. Проценко М.В. Экологическая безопасность и экологические риски. *Вестник магистратуры*. 2018. №1-3 (76). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-bezopasnost-i-ekologicheskie-riski.

3. Ковалевська І.М. Оцінка і управління ризиками екологічної безпеки довкілля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 14. http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/14-2015/71.pdf

4. Биомаркеры и оценка риска: концепции и принципы. Гигиенические критерии состояния окружающей среды. *Бюлл. ВОЗ*. 1996. Вып.155. 96 с.

5. Glossary. USA, Society for Risk Analysis. 1997, Updated August 2018. 9 p. URL: https://www.sra.org/wp-content/uploads/2020/04/

6. SRA-Glossary-FINAL.pdf; Thompson M.P., Zimmerman T., Mindar D., Taber M. Risk terminology primer: Basic principles and a glossary for the wildland fire management community / U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station. 2016. 13 p. URL: https://www.fs.fed.us/rm/pubs/rmrs_gtr349.pdf

References:

1. Aleshkova, A.A. & Mahmutov, A.R. (2022), Ekologicheskaya bezopasnost' [Environmental Safety], *Vestnik nauki - Bulletin of science*, (1) (46), Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-bezopasnost-2 [in Russian].

2. Procenko, M.V. (2018), Ekologicheskaya bezopasnost i ekologicheskie riski [Environmental safety and environmental risks], *Vestnik magistratury - Bulletin of the Magistracy*, (1-3) (76), Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskaya-bezopasnost-i-ekologicheskie-riski [in Russian].

3. Kovalevska, I.M. (2015), Ocinka i upravlinnya rizikami ekologichnoї bezpeki dovkillya [Evaluation and risk management of ecological safety of dovkill], *Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu Scientific Bulletin of the International Humanitarian University,* (14), Retrieved from http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/14-2015/71.pdf [in Ukrainian].

4. Biomarkery i ocenka riska: koncepcii i principy [iomarkers and risk assessment: concepts and principles], *Gigienicheskie kriterii sostoyaniya okruzhayushchej sredy. Byull. VOZ - Hygienic criteria for the state of the environment. Bull. WHO* (1996), Vyp.155 [in Russian].

5. Glossary. USA, Society for Risk Analysis. 1997, Updated August 2018. 9 p. URL: https://www.sra.org/wp-content/uploads/2020/04/ [in English].

6. SRA-Glossary-FINAL.pdf; Thompson M.P., Zimmerman T., Mindar D., Taber M. Risk terminology primer: Basic principles and a glossary for the wildland fire management community / U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station. 2016. 13 p. URL: https://www.fs.fed.us/rm/pubs/rmrs_gtr349.pdf [in English].